

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФІЛОЛОГІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ СВІТУ

*Дробот Ольга Вячеславівна*¹

*Пустовий Сергій Анатолійович*²

¹Доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти, Національний авіаційний університет, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5999-7632>
Researcher ID: E-8071-2016

²Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Університет сучасних знань, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6081-1193>

UDC: 159.923.2: 922

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати теоретичного аналізу проблеми рефлексивності професійної свідомості майбутніх філологів. З використанням спеціально розробленого семантичного диференціала, методики «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» та профорієнтаційної анкети Л.І. Соломіна «Орієнтація» було емпірично виявлено вікові зміни рефлексивності студентів першого і четвертого курсів філологічних факультетів у контексті їх професійної спрямованості, професійних здібностей та групових характеристик образу світу професії. Підтверджено факт того, що здібності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента. Встановлено зв'язок між структурою картини світу філології та професійною орієнтацією студента. Упорядкованість світу філології пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ».

Ключові слова: рефлексія, професійна спрямованість, професійні здібності, образу світу професії.

Постановка проблеми. Однією з найбільш сутнісних характеристик людської свідомості є здатність до рефлексії стосовно навколишнього світу та власного життя. В загальному вимірі, рефлексія виступає як інструментальний компонент психіки – як засобом самопізнання, здатність концентрувати свідомість на самому собі, своєму внутрішньому світі, своєму місці у взаєминах з іншими.

В межах концепції С.Л. Рубінштейна ця властивість тлумачиться як здатність людини виходити за межі свого власного окремішнього існування; усвідомлювати своє ставлення до світу й інших людей; підпорядковувати своє життя обов'язкам; нести відповідальність за скоєне; ставити перед собою завдання, не обме-

жуючись пристосуванням до готових умов життя; змінювати світ (Рубінштейн, 2017).

Концепції рефлексивної свідомості присвячено праці М. Велманса, який подає модель «відображеної або рефлексивної свідомості» (Velmans, 1993). Згідно з М. Велмансом, свідомість виникає з «... відображеної взаємодії ініціюючого стимулу з перцептуальним процесом» (Velmans, 1993: 45). Коментуючи цю позицію, Г.В. Акопов зазначає: «Взаємодія результується в усвідомлюваному феноменальному світі, який включає те, про що ми зазвичай думаємо як про «фізичний світ». Те, що ми зазвичай приймаємо як фізичний світ, є частина того, що ми свідомо відчуваємо; це не те, що осторонь цього. Якщо так, то не може бути непоєднуваного

Address for correspondence, e-mail: editpsychas@gmail.com
Copyright: © Olha Drobot, Serhiy Pustovyi

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

«мостом» роздільного змісту свідомості від сприйманого фізичного феномена» (Акопов, 2002 : 45].

Визначення свідомості у радянській психології також базується на категорії рефлексії (Климов, 1995; Карпов, 2004). Так, Є.О. Климов приділяє великої уваги проблемі суперечливості, кризи професійного розвитку особистості. Це, насамперед, проблема усвідомленого вибору шляху професійного становлення та сукупність протиріч: протиріччя між ідеалом професіонала і образом «Я – професіонал»; між вимогами професії й індивідуальним стилем діяльності; між уявленням суспільства про тип професіонала і професійним «гештальтом» особистості. Протиріччя в професійному становленні та розвитку пов'язані з рівнем рефлексивної репрезентації особливостей «Я-у-професії». Оскільки в роботах Є.О. Климова саме рефлексивні особливості свідомості професіонала визначені основною детермінантою успішного професійного становлення і показником професіоналізму, доцільним вважаємо визначити зв'язок рефлексивності особистості та досліджуваної картини «світу професій» (Климов, 1995).

Процес професійного розвитку особистості визначається як активний та рефлексивно опосередкований. Враховуючи те, що основний зміст свідомості складають системи значень, смислів та образів, розвиток, згідно з положенням теорії В.В. Знакова, може здійснюватись «вглиб», шляхом переосмислення, та «вшир» через накопичення нових значень. Розвиток професійної свідомості відбувається завдяки засвоєнню системи сенсорних, операційних та емоційних еталонів та інших форм значень. Розвитку пізнавально-мотиваційного компоненту професійної свідомості сприяє рефлексія особистістю своїх бажань та можливостей (Знаков, 2008)

Найпростіша структурна будова свідомості передбачає у професійній свідомості два рівні: рівень досвіду та рівень рефлексії. Рівень досвіду представлено професійними знаннями, програмами професійних дій, професійними мотивами й цінностями, сензитивно-емоційним досвідом. Рівень рефлексії представлено самооцінкою, саморегуляцією, самоконтролем, самореалізацією, самовдосконаленням, емоційно-чуттєвими компонентами (Карпов, 2004).

О.В. Дробот тлумачить рефлексію як «базовий

компонент професійної свідомості майбутнього фахівця» (Дробот, 2009) та розглядає її як механізм опосередкованого самопізнання, активного особистісного осмислення власної свідомості. С.В. Васьківська (Васьковская, 1987) та В.І. Андреев (Андреев, 1996) розкривають значення рефлексії в процесі професіоналізації, вказуючи на роль рефлексивності в усвідомленні актуальної діяльності та прямий зв'язок рівня рефлексивності й рівня професійної майстерності майбутнього фахівця. Це дозволяє припустити, що рефлексія активно забезпечує та супроводжує процес професійного самовизначення, в тому числі і під час здійснення професійного вибору.

В наших попередніх дослідженнях у розрізі трьох аспектів суб'єкт-діяльнісного підходу (мотиваційного, процесуального, рефлексивного) було обгрунтовано мету, напрямки, форми, методи та механізми формування професійної свідомості майбутніх філологів (Пустовий, 2018 а). Зокрема, було доведено, що третій рівень формування – рефлексивний – передбачає вироблення у студентів вміння самостійно здобувати філологічні знання; напрямком докладання цих зусиль виступає усвідомлення функціонального діапазону та комунікативно виправданого використання мовних одиниць, що досягається через розвиток комунікабельності як основи філологічної компетентності, а також через механізм професійної метамовної рефлексії – зокрема, завдяки рефлексивному читанню.

В руслі попереднього дослідження нами було проведено психосемантичну реконструкцію структури професійної свідомості, зокрема рефлексивності свідомості студентів філологічних спеціальностей. У дослідженні професійної свідомості студентів-філологів ми дотримувались тези про важливість рефлексії в розвитку цього феномену, а також враховували актуалізацію, задіяність даного компоненту свідомості при здійсненні професійного вибору. Було емпірично встановлено прямі кореляційні зв'язки між рівнем рефлексивності, професійною спрямованістю і такими характеристиками світу філології, як «швидкість», «активність», «округлість», а також між рефлексивністю студента та його спрямованістю на виконавську роботу (Пустовий, 2018 б).

Метою дослідження є теоретичний аналіз про-

блеми рефлексивності професійної свідомості філологів та емпіричне виявлення її вікових змін в контексті групових характеристик образу світу професії.

Методи дослідження. У методі «Семантичний диференціал» (СД) вимірювані об'єкти (поняття, зображення) оцінюються за низкою біполярних градуйованих шкал, полюси яких задані за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за різними шкалами корелюють, і за допомогою факторного аналізу виділяють пучки висококорелюючих шкал, групують їх в фактори. Психологічним механізмом, що пояснює взаємозв'язок і угруповання індикаторів в фактори, Ч. Осгуд вважав явище синестезії.

Побудова семантичного простору здійснюється при переході від ознак, заданих шкалами, до факторів. Фактори можна розглядати як смисловий інваріант змісту вхідних в нього шкал, і в цьому сенсі фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується СД, а його факторна структура відображає структуру антонімії в лексиці. Угруповання індикаторів у фактори дозволяє перейти від опису об'єктів за допомогою ознак, заданих шкалами, до більш змістовного опису за допомогою меншого набору факторів, представивши зміст об'єкту у вигляді сукупності факторів із різними коефіцієнтами навантаження. Навантаження об'єкту по кожному з виділених факторів визначаються як середнє арифметичне оцінок об'єкту по шкалах, що входять в цей фактор.

СД виявляється корисний там, де потрібно кількісно описати індивідуальне, суб'єктивне ставлення досліджуваного до яких-небудь аспектів його оточення або внутрішнього світу. На відміну від більшості особистісних тестів, СД не вимірює в особистості вираженість визначених, заданих процедурою тестування властивостей; цей метод, навпаки, здатний дати змістовну картину внутрішнього світу особистості, її ставлення до самої себе, інших людей, значущих аспектів оточення, до різноманітних соціальних цінностей. У цьому плані СД часто зближують з репертуарним тестом Дж. Келлі, що також отримав високу оцінку у вітчизняній літературі (Петренко, 1983).

Необхідно зазначити, що застосування СД має і свої обмеження. Проте вони пов'язані не з математичним апаратом, а з множинністю асоціацій, що виклика-

ються знаком, поняттям, параметрами соціальних явищ і процесів в свідомості і психіці людини.

Широко відомий неконкретизований 20-шкальний СД Ч. Осгуда, який включає в себе такі пари термінів: жорстокий – добрий, кривий – прямий, чоловічий – жіночий, розбавтаний – зібраний, активний – пасивний, смачний – несмачний, невдалий – вдалий, твердий – м'який, розумний – дурний, новий – старий, хороший – поганий, слабкий – сильний, важливий – не важливий, гострий – опуклий, холоднокровний – захоплений, помилковий – істинний, безбарвний – барвистий, звичайний – незвичайний, красивий – потворний, повільний – швидкий (Марковская, 2002 : 44).

Поряд з «класичним» диференціалом Ч. Осгуда існують семантичні диференціали О.Ю. Артем'євої. Розгляньмо шкали стандартного 25-шкального СД: «легкий – важкий, радісний – сумний, слабкий – сильний, поганий – хороший, великий – маленький, темний – світлий, активний – пасивний, огидний – приємний, гарячий – холодний, хаотичний – впорядкований, гладкий – шорсткий, простий – складний, розслаблений – напружений, вологий – сухий, рідний – чужий, м'який – твердий, дорогий – дешевий, швидкий – повільний, злий – добрий, життєрадісний – сумовитий, улюблений – ненависний, свіжий – гнилий, дурний – розумний, гострий – тупий, чистий – брудний» (Артемьева, 1999) . Окрім того, О.Ю. Артем'єва наводить скорочені 16-шкальну та 14-шкальну версії. Проте, жодне з чисел: 25, 20, 16, 14 не є кратним трьома, а отже тримірний базис «оцінка-сила-активність» не є рівноважним.

Нами було створено 18-шкальний СД, врівноважений за показниками оцінки, сили та активності. З огляду на те, що одним з СД, що було взято за основу, був створений О.Ю. Артем'євою російськомовним, з метою уникнути викривлення змісту дихотомій, СД створювався нами також російською мовою. Україномовні студенти заповнювали СД українською мовою. Наводимо зміст індикаторів СД. Фактор «оцінка» представлено індикаторами «безопасный – опасный; противный – приятный; плохой – хороший; важный – неважный; хаотичный – упорядоченный; ложный – правдивый. Фактор «активність»: радостный – печальный; расслабленный – напряженный; сдержанный – эмоциональный; быстрый – медленный; активный – па-

ссивный; мужской – женский. Фактор «сила»: простой – сложный; мягкий – твердый; большой – маленький; бесцветный – красочны; угловатый – округлый; новый – старый.

Попри те, що експериментально цікаво було б додати до переліку категорій дихотомії «зовнішній – внутрішній» та «чистий – брудний», їх не було включено, оскільки це призвело б до порушення рівноваги СД за показниками «сила», «оцінка», «активність». Досліджуваним пропонувалось визначити ступінь прояву якостей, зазначений в індикаторах, за 7 значною шкалою. Таким чином, необхідність врівноважити дані семантичних диференціалів за показниками провідних осгудівських факторів призвела до створення адаптованого 18-шкального семантичного диференціала, дихотомії якого утворені стандартними дефініціями.

З огляду на рефлексивну теорію свідомості вирішувалося завдання дослідити наявність зв'язку між рівнем особистісної рефлексивності як процесуальним інструментом, та змістом картини світу філології як продуктом. Для цього було обрано методик А.В. Карпова «Діагностика рівня розвитку рефлексивності». Опитувальник спрямований на визначення індивідуального рівня вираженості властивостей рефлексивності. Методика базується на теоретичному конструкті, який конкретизує загальне трактування рефлексивності, а також низку інших істотних особливостей даної властивості, які можна узагальнити у трьох пресупозиціях:

1. Рефлексивність як психічна властивість – одна з основних граней інтегративної психічної реальності, яка співвідноситься з рефлексією в цілому. Двама іншими її модусами є рефлексія в процесуальному статусі та рефлексування як особливий психічний стан. Ці три модуси тісно взаємопов'язані, взаємодетерміновані та утворюють власне рефлексію. Тому питання методики мають враховувати рефлексивність як психічну властивість, рефлексію як процес та рефлексування як стан.

2. Діагностика властивості рефлексивності має враховувати та диференціювати її прояви за критерієм спрямованості, відповідно до якого виділяють два типи рефлексії, що умовно позначаються як інтра- та інтерпсихічна. Перша співвідноситься з рефлексивністю як здатністю до самосприймання змісту власної пси-

хіки і його аналізу, друга – зі здатністю до розуміння психіки інших людей, що включає поряд з рефлексивністю механізми проєкції, ідентифікації, емпатії. Отже, загальна властивість рефлексивності включає обидва зазначених типів, а рівень розвитку даної властивості – похідний від них одночасно.

3. Зміст теоретичного конструкту, а також спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – передбачає необхідність врахування трьох головних видів рефлексії, що виділяються за «часовим» принципом: ситуативна (актуальна), ретроспективна та перспективна рефлексія. Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль, осмислення ситуації, координація дій, що проявляється в обдумуванні та аналізуванні наявної реальності. Ретроспективна рефлексія має предметом рефлексії – причини, мотиви, передумови того, що мало місце бути, минулі вчинки та рішення. Перспективна рефлексія пов'язана з плануванням та прогнозуванням (Карпов, 2004).

Методика містить у собі 27 тверджень, які досліджуваній співвідноситься із собою та своєю поведінкою, а ступінь відповідності виражає відповідно до 7-бальної шкали, де «1» – абсолютно невірно; «2» – невірно; «3» – скоріше невірно; «4» – відсутність точної відповіді, сумніви; «5» – швидше вірно «6» – вірно; «7» – абсолютно вірно». Згідно з ключем, методика має 15 прямих тверджень (№№: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25) та 12 зворотних (№№: 2, 6, 7, 8, 12, 13, 16, 17, 21), що враховується при підрахунку балів. «Сирі» бали переводяться в стени відповідно до таблиці. Кількість стенив дозволяє визначити загальний індивідуальний рівень проявів рефлексивності.

Зважаючи на наявність у студентів різних типів професійних нахилів та спрямованостей, було вирішено додати до діагностичного інструментарію *профорієнтаційну анкету І.Л. Соломіна «Орієнтація»*. Анкета дозволяє визначити спрямованість на певну групу професій та призначена для діагностики професійних інтересів, схильностей та уявлень про професійні здібності молоді, старшої за 14 років.

Професійні схильності – це бажання людини займатися певними видами професійної діяльності, потреба бути професіоналом. Схильності характеризують-

ся прагненням як до процесу, так і до результату, та визначають привабливість видів діяльності, інтерес до них. Професійні здібності – індивідуальні психологічні особливості людини, від яких залежить можливість успішного освоєння і подальшого здійснення професійної діяльності (Репьєва, 2007 : 39-43).

Анкета складається з двох табличних блоків «Я хочу» та «Я можу». У першій частині («Я хочу»), яка діагностує професійні схильності, інтереси та вподобання, необхідно оцінити за 4-бальною шкалою (від 0 до 3 балів) ступінь свого бажання займатися кожним з 35 наведених у переліку видів діяльності. Результати першої частини анкети необхідні для визначення найбільш привабливих сфер професійної діяльності. У другій частині («Я можу») за аналогічною шкалою оцінюється рівень власних здібностей до кожного з 35 заданих видів діяльності. Другий блок визначає уявлення про професійні здібності.

Судження в кожній з двох частин анкети згруповані за видами професійної діяльності у сім груп по п'ять суджень у кожній. Групи суджень позначають п'ять типів сфер діяльності за предметом праці («людина-людина», «людина-техніка», «людина-знакова система», «людина-художній образ», «людина-природа») та два класи професій, виділених за ознакою характеру праці («виконавські» та «творчі»).

Для кожного досліджуваного встановлюються домінуючий клас та тип професійної спрямованості, за умови, що відповідний числовий показник сягає мінімум 4-5 балів. При використанні даної технології в профорієнтувальній роботі можна використати «Карту професій», що додається до методики, та, використовуючи знання про професійні схильності та здібності як вісі координат, визначитися щодо переліку професій, в яких особистість може себе зреалізувати. Професія філолога, згідно з цією картою, належить до творчого класу професій «людина-художній знак».

Характеристика вибірки досліджуваних.

Вибірку склали студенти філологічних спеціальностей Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковорода та Університету сучасних знань (м. Київ), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Вибірку

склали 181 особа, серед яких 91% респондентів жіночої та 9% чоловічої статі. Беручи до уваги статистику представленості студентів чоловічої та жіночої статі, статевий або гендерний критерій не покладался в основу формування вибірки.

З метою дослідження було сформовано рандомізовану вибірку студентів філологічних спеціальностей. Виходячи з тієї позиції, що кожен віковий період та етап реалізації професійних намірів має свою специфіку, а професійна свідомість є одним з способів самореалізації та самовизначення, а також намагаючись знайти відповідь на питання про те, чи є щось спільне у світоглядних позиціях осіб, що призводить їх до вибору певної професії, було вирішено звернутись до соціальної страти, для якої становлення професійної свідомості є актуальним.

По-перше, науковий пошук було сконцентровано на першокурсниках, тобто особах, що перебувають на перших щаблях реалізації свого професійного вибору.

По-друге, для вичленування та диференціації компонентів професійної свідомості, пов'язаних з процесом професіоналізації, до вибірки було долучено студентів четвертого курсу, які набувають філологічної освіти.

Результати дослідження. Аналізуючи знайдені зв'язки між професійною спрямованістю, професійними здібностями та рефлексією, звернімо увагу на зв'язок професійної спрямованості, рівня розвитку рефлексивності та характеристик «світу філології» – шкал семантичного диференціала.

Обраховувалися кореляційні зв'язки між індикаторами професійної спрямованості, професійних здібностей першокурсників, їх рефлексивністю та характеристиками «світу філології» (табл.1).

Особи, що мають краще розвинуті аналітичні здібності (традиційно приписувані типу «людина-знакова система») характеризують «світ філології» як більш напружений ($r_s = -0,419, p \leq 0,05$). Помірно швидшим «світ філології» сприймають студенти-першокурсники, що мають технічні здібності ($r_s = 0,475, p \leq 0,51$) та бажання здійснювати виконавську роботу ($r_s = 0,428, p \leq 0,05$). Окрім того, для «виконавців» світ філології округліший ($r_s = -0,412, p \leq 0,01$), що можливо

Таблиця 1.

Матриця значущих кореляційних зв'язків рефлексивності з характеристиками «світу філології», індикаторами професійної спрямованості та здібностей студентів першого року навчання

Типи професій		Шкали СД				Рефлексія	
		Розслаблений – напружений	Кутастий - округлий	Швидкий - повільний	Чоловічий-жіночий	Стени	Рівні
Професійна спрямованість («Хочу»)	Людина-людина				-0,566**		
	Виконавська робота			0,428*		0,437*	0,404*
Професійні здібності («Можу»)	Людина-техніка			0,475*			
	Людина-знакова система	-0,419*					0,405*
	Виконавська робота		-0,412*			0,392*	0,427*

Примітки: ** - статистична похибка $p \leq 0,01$
* - статистична похибка $p \leq 0,05$

обумовлено необов'язковістю розуміння на нюансах, адже здебільшого необхідно лише виконувати поставлені завдання, не задіюючи прогностику.

Цікавим видається той факт, що студенти, спрямовані на роботу в системі «людина-людина», описують «світ філології» як «скоріше жіночий» ($r_s = -0,566$, $p \leq 0,01$). Це особливо прикметно, зважаючи, що більшість (53,7%) першокурсників-філологів відмітили нейтральну позицію за даною шкалою семантичного диференціала, і лише близько 23% охарактеризували «світ філології» як жіночний. До того ж, виявлено, що здіб-

ностей четвертокурсників, їх рефлексивністю та характеристиками «світу філології» (табл. 2).

Встановлено статистично значущий кореляційний зв'язок між віком та бажанням виконавської роботи ($r_s = -0,455$, $p \leq 0,05$), а також рівнем розвитку рефлексії (фіксованої в стінах) та професійною спрямованістю на професії типу «людина природа» ($r_s = -0,503$, $p \leq 0,05$) і професійними здібностями у сфері «людина-знакова система» ($r_s = -0,487$, $p \leq 0,05$).

Характеристика відразливості «світу філології», яка є статистично відмінною у студентів першого

Таблиця 2.

Матриця значущих кореляційних зв'язків рефлексивності з характеристиками «світу філології», індикаторами професійної спрямованості та здібностей студентів-четвертокурсників

Типи професій		Безпечний—небезпечний	Огидний—присмий	Великий—маленький	Хаотичний—впорядкований	Розслаблений—напружений	Безбарвний—барвистий	Активний—пасивний	Швидкий—повільний
Професійна спрямованість («Хочу»)	Людина-людина		0,421*	-0,445*					
	Людина-техніка		0,446*				0,572**	-0,453*	-0,474*
	Людина-знакова система	-0,538**	0,635**						
	Людина-художній образ				-0,507*		0,487*		
	Творча робота								-0,519*
Професійні здібності («Можу»)	Людина-техніка							-0,537**	
	Людина-знакова система					-0,416*			
	Людина-художній образ						0,507*		
	Творча робота		0,423*				0,591**		-0,427*

Примітки: ** - статистична похибка $p \leq 0,01$
* - статистична похибка $p \leq 0,05$

ності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента.

Обраховувалися кореляційні зв'язки між індикаторами професійної спрямованості, професійних здіб-

ностей четвертого курсу, не фігурує у матриці значимих кореляцій студентів, що вступають на бакалаврат. Проте показники четвертокурсників розкривають дану характеристику як помірно зумовлену спрямованістю до

роботи в сферах «людина-знакова система» ($r_s = 0,635$, $p \leq 0,01$), технічних ($r_s = 0,446$, $p \leq 0,05$), і соціономічних ($r_s = 0,421$, $p \leq 0,05$) професіях та здібностями до творчо-управлінської роботи ($r_s = 0,423$, $p \leq 0,05$).

Характеристика, що також є статистично різною у першокурсників і четвертокурсників – це хаотичність, зворотно пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ» ($r_s = -0,507$, $p \leq 0,01$). Активнішим «світ філології» виражають особи з низьким проявом професійної спрямованості ($r_s = -0,453$, $p \leq 0,05$) та здібностей ($r_s = -0,537$, $p \leq 0,05$) в сфері «людина-техніка», а також не високим рівнем творчих здібностей ($r_s = -0,427$, $p \leq 0,05$). Зважаючи на вище зазначене, виникає теорія перевірити синонімічність індикаторів «суб'єктивний – об'єктивний» та «активний - пасивний».

Висновки. Таким чином, у виборі професійного шляху майбутнього філолога як життєвому виборі особистості значну роль відіграє рефлексія та рівень її розвитку. Виходячи з того, що рівень рефлексивності зумовлює процес переусвідомлення актуальної дійсності та професійного самоздійснення, можемо стверджувати, що хоча серед четверокурсників є незначне переважання осіб, що здійснили осмислений вибір філологічної освіти, значної різниці між підвибірками не існує.

Нами було емпірично підтверджено факт того, що здібності та спрямованість на виконавську роботу прямо пов'язані з розвитком рефлексивності студента. Встановлено зв'язок між структурою картини світу філології та професійною орієнтацією студента. Особи, що мають краще розвинуті аналітичні здібності (традиційно приписувані типу «людина-знакова система») характеризують «світ філології» як більш напружений. Помірно швидшим «світ філології» сприймають студенти-першокурсники, що мають технічні здібності та бажання здійснювати виконавську роботу. Для «виконавців» світ філології округліший. Студенти, спрямовані на роботу в системі «людина-людина», що є основною характеристикою філологічної професії описують «світ філології» як «скоріш жіночий». Упорядкованість світу філології пов'язана зі професійною спрямованістю «людина-художній образ». Активнішим «світ філології» вважають особи з низьким проявом професійної спрямованості та здібностей у сфері «людина-техніка», а також невисоким рівнем творчих

здібностей.

Перспективу досліджень цього напрямку складає можливість більш поглиблено вивчити механізми формування професійної свідомості студентів-філологів: механізм професійної метамовної рефлексії; діалог як дослідницький принцип в філології; рефлексивне читання (необхідність читати, перечитувати, обдумувати, обговорювати, намагатися зрозуміти і пояснити логіку мислення автора, твори).

References :

- Ayzenk, G. Yu. (1999). *Struktura lichnosti* [Personality structure]. Moskva : Nauka.
- Akopov, G. V. (2002). *Problema soznaniya v psihologii. Otechestvennaya platforma*. [The problem of consciousness in psychology. Domestic platform]. Samara: SNTs RAN. SamIKP.
- Andreev, V. I. (1996). *Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya. Innovatsionnyiy kurs*. [Pedagogy of creative self-development. Innovative course.] Kazan: KGU.
- Artemeva, E. Yu. (1999). *Osnovy psihologii sub'ektivnoy psihosemantiki* [Fundamentals of psychology of subjective psychosemantics]. Moskva: Nauka; Smyisl.
- Varban, M.Yu. *Problema refleksivnoi pidtrymky profesijnogo stanovlennia osobystosti na etapi perekhodu vid iunosti do doroslости*. [The problem of reflexive support of professional development of the individual at the stage of transition from adolescence to adulthood] *Ukrains'kyj sotsium osobystosti na etapi perekhodu vid iunosti do doroslости*. Dostupno za URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archive/no-1-1-2002/problema-refleksivnoi-pidtrimki-profesijnogo-stanovlennja-osobystosti-na-etapi-perekhodu-vid-iunosti-do-doroslости/>; <https://doi.org/10.15407/socium2002.01.095>
- Vaskovskaya, S. V. (1987). *Psihologicheskie usloviya formirovaniya professionalnogo samosoznaniya buduschego uchatelya* [Psychological conditions of formation of professional self-consciousness of the future teacher]. Avtoreferat disertatsii kandidata psihol. nauk. Kiev.
- Drobot, O. V. (2009). *Psyhosemantychnyj analiz profesijnoi svidomosti majbutnikh menedzheriv*. [Psychosemantic analysis of the professional consciousness of future managers]. Avtoreferat dysertatsii kandydata psyhol. nauk. Odesa : Odes'kyj nats.un-t im. I.I.Mechnykova.
- Drobot, O. V., Pustovyj, S. A. (2018). *Vikova dynamika profesijnoi spriamovanosti studentiv filolohichnykh spetsialnostej* [Age dynamics of professional orientation of students of philological specialties]. *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnogo universytetu. Seriya: Psyholohichni nauky*. Vyp.3, Tom.2. S. 36-42.

- Znakov, V. V. (2008). Myshlenie, samosoznanie i samoponimanie [Thinking, self-awareness and self-understanding]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Tom 14. # 2, s. 74-86.
- Karpov, A.V. (2004). *Psihologiya refleksivnykh mekhanizmov deyatel'nosti* [Psychology of reflexive mechanisms of activity]. Moskva: IP RAN.
- Kyrylenko, T. S. (2007). *Psikhologhiia: emotsijna sfera osobystosti* [Psychology: the emotional sphere of personality]. Kyiv: Lybid'.
- Klimov, E.A. (1995). *Obraz mira v raznotipnykh professiyah* [The image of the world in various professions]. Moskva : MGU.
- Markovskaya, I. M. (2002). *Programma i metodyi sotsialno-psihologicheskogo issledovaniya* [Program and methods of socio-psychological research]. Chelyabinsk: YuUrGU.
- Onufriieva, L.A. (2010). *Strukturalna orhanizatsiia protsesu stanovlennia profesijnogo obrazu «Ya» majbutnikh psikhologiv* [Structural organization of the process of formation of the professional image of "I" of future psychologists]. Kam'ianets'-Podil's'kyj : PP Bujnyts'kyj.. 224 s.
- Petrenko V. F. (1982). *Eksperymental'naya psihosemantika: issledovaniya individual'nogo soznaniya* [Experimental psychosemantics: studies of individual consciousness]. *Voprosy psihologii*. # 5. S. 23 - 35.
- Pustovyj, S. A. (2018,a). *Kartyna svitu profesii ta rivni refleksyvnosti majbutnikh filologiv* [Picture of the world of the profession and levels of reflexivity of future philologists]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psikhologii*. Zaporizhzhia: Klasychnyj pryvatnyj universytet. S. 228-232.
- Pustovyj, S. A. (2018, b). *Asosiatyvni polia profesijnoi kartyny svitu majbutnikh filologiv* [Associative fields of the professional picture of the world of future philologists]. *Aktual'ni problemy psikhologii: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuksa Natsional'noi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*. Tom X. Psikhologhiia navchannia. Henetychna psikhologhiia. Medychna psikhologhiia. Vyp. 32. S. 70-78.
- Repeva, O. V. (2007). *Sbornik metodik dlya otbora v profilnyie klassy* [Collection of methods for selection in profile classes]. Barnaul: Alt. kraev. tsentr proforientatsii molodezhi i psihol. podderzhki naseleniya.
- Rubinshteyn, S. L. (2017). *Bytie i soznanie* [Being and consciousness]. Sankt-Peterburg: Piter.
- Samoylova, A. G. (2004). *Osoblivosti formuvannya profesijnoyi svidomosti maybutnih psihologiv* [Features of formation of professional consciousness of future psychologists]. *Avtoref. dis. na zdobuttia nauk. stupenya kand. psihol. nauk. Kyiv*.
- Tychyna, I. M. (2009). *Profesijna pereorientatsiia vypusknikov vyschykh navchal'nykh zakladiv iak chynnyk osobystisnoho samozdijsnennia* [Professional reorientation of graduates of higher educational institutions as a factor of personal self-realization]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenya kand. psihol. nauk. Kyiv*.
- Shpak, M. M. (2014). *Psihologichni mekhanizmi rozviku emotsijnogo intelektu* [Psychological mechanisms of emotional intelligence development]. *Nauka I osvIta*. # 5. S. 104-109.
- Yung K. G. (1996). *Problemyi dusi nashego vremeni* [Problems of the soul of our time]. Moskva : Progress.
- Velmans, M. A. (1993). *Reflexive science of consciousness* [Reflexive science of consciousness]. *Experimental and theoretical studies of consciousness: Ciba Foundation Symposium*, 176. Wiley, Chichester.

Olha Drobot

DSc. in Psychology, Assistant Professor, professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education, National Aviation University, Kyiv (Ukraine)

Serhiy Pustovyi

PhD. in Psychological Sciences, assistant professor of the Department of Pedagogy and Psychology, University of Modern Knowledge, Kyiv (Ukraine)

FUTURE PHILOLOGISTS' REFLEXIVITY IN THE CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL IMAGES OF THE WORLD

ABSTRACT

This study presents the theoretical analysis and empirical research on reflexivity as a component of future philologists' professional consciousness. We have confirmed that individual life-choices of professional pathways by future philologists are significantly determined by reflection and its development. The initial point of our study is the premise that reflexivity determines re-evaluation of the surrounding reality and professional self-realization. The reflexive level of future specialists' professional consciousness requires developing the students' ability to acquire independently philological knowledge; these efforts are applied depending on their awareness of the functional range and communicatively justified use of corresponding professional knowledge.

Age-related changes of students' reflexivity were empirically ascertained with the semantic differential method developed by the authors, the methods of "Reflexivity Development Examination" and "Orientation" career guidance questionnaire by I. L. Solomin. Correlations between the indicators of fourth-year students' professional orienta-

tions and professional capabilities, their reflexivity and characteristics of “the world of philology” were calculated.

The fact was empirically ascertained that aptitude and focus on executive work were directly related to the development of students’ reflexivity. Despite the fact that there is a slight predominance of individuals who had made an informed choice to pursue philological education among the fourth-year students, there was no significant difference between the sub-samples.

Students’ images of the world of philology correlated with their professional orientations. Individuals with better-developed analytical capabilities (traditionally attributed to the “human-sign system” type) characterized the “world of philology” as more intense. First-year students with technical abilities and a desire to perform executable work perceived the “world of philology” as moderately fast. The world of philology was more rounded for the “doers”. Students tending to work in a “human-human” system, which is the main characteristic of the philological profession, described “the world of philology” as “mostly female”. The orderliness of the world of philology is connected with the professional orientation of “human-artistic image”. “The world of philology” is considered to be more active for individuals with low levels of professional orientations and abilities in the “human-technology” field, as well as with low level of creative abilities.

Key words: reflection, professional orientation, professional abilities, image of the professional world.

Дробот Ольга Вячеславовна

Доктор психологических наук, доцент, профессор кафедры педагогики и психологии профессионального образования, Национальный авиационный университет, г. Киев (Украина)

Пустовой Сергей Анатольевич

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии и педагогики, Университет современных знаний, г. Киев (Украина)

РЕФЛЕКСИВНОСТЬ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗА МИРА

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты теоретического анализа и эмпирического исследования проблемы рефлексивности профессионального сознания будущих

филологов. В ходе исследования определено, что в выборе профессионального пути будущего филолога как жизненном выборе личности значительную роль играет рефлексия и уровень её развития. Исходным положением исследования признан тот факт, что уровень рефлексивности актуализирует процесс переосмысления актуальной действительности и профессиональной самореализации. Доказано, что рефлексивный уровень формирования профессионального сознания будущих специалистов предполагает выработку у студентов умения самостоятельно добывать филологические знания; направлением приложения этих усилий выступает осознание функционального диапазона и коммуникативно оправданного использования профессиональных знаний.

С использованием специально разработанного семантического дифференциала, методики «Диагностика уровня развития рефлексивности» и профориентационной анкеты И.Л. Соломина «Ориентация» было эмпирически выявлено возрастные изменения рефлексивности студентов. Установлены корреляционные связи между индикаторами профессиональной направленности, профессиональными способностями четверокурсников, их рефлексивностью и характеристикам «мира филологии».

Эмпирически подтвержден факт того, что способности и направленность на исполнительскую работу напрямую связаны с развитием рефлексивности студента. Несмотря на то, что среди четверокурсников незначительное преобладают лица, совершившие осмысленный выбор филологического образования, значительной разницы между подвыборками не существует.

Установлена связь между структурой картины мира филологии и профессиональной ориентацией студента. Лица с лучшими аналитическими способностями (традиционно приписываемые типу «человек-знаковая система») характеризуют мир филологии как более напряженный. Умеренно быстрым мир филологии воспринимают студенты-первокурсники, имеющие технические способностями и желание осуществлять исполнительскую работу. Для «исполнителей» мир филологии округлый. Студенты, ориентированные на работу в системе «человек-человек», основную характеристику филологической профессии, описывают мир филологии

как «скорее женский». Упорядоченность мира филологии связана с профессиональной направленностью «человек-художественный образ». Активным мир филологии считают лица с низким проявлением профессиональной направленности и способностей в сфере «человек-техника», а также невысоким уровнем творческих способностей.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная направленность, профессиональные способности, образ мира профессии.

How to cite (як цитувати):

Drobot O., Pustovyi S. (2021). *FUTURE PHILOLOGISTS' REFLEXIVITY IN THE CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL IMAGES OF THE WORLD. PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7 (1), 34 - 43. <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1.3> [in Ukrainian]

Дата отримання статті: 16.11.2020

Дата рекомендації до друку: 12.01.2021

Дата оприлюднення: 30.01.2021